

Оксана Коваленко
(Полтава)

РОМНИ В СИСТЕМІ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена урбаністичним студіям, що розкривають особливості розвитку Полтавщини часів запровадження губернського устрою. Авторка розкриває зміст і характер модернізаційних змін міста Ромни на початку ХІХ ст. Показана роль чинників соціально-економічного характеру у структурі економічного розвитку міста, зміни у його забудові.

Ключові слова: Ромни, Іллінський ярмарок, Полтавська губернія, Куракін О. Б.

Історія міст належить до важливих ділянок історичного знання і сьогодні охоплює цілу низку суміжних проблем, пов'язаних із широко витлумаченою історичною урбаністикою. Щоб створити цілісну картину політичної, економічної чи культурної ситуації в державі певної епохи, слід добре розумітися на особливостях різних територіальних одиниць, з яких на той час вона складалась. Події в Полтавській губернії часу становлення Малоросійського генерал-губернаторства, безпосередньо пов'язані з діяльністю його першого очільника Олексія Борисовича Куракіна є досить актуальними на сьогодні, адже виокремлюють прошарок так званого «імперського простору», в сенсі сукупності просторових та топонімічних змін здійснених російською владою в ХІХ ст., задля «уніфікації» міст колишньої Гетьманщини. Закладені тоді трансформаційні містобудівні зміни, з одного боку зберегли частину гетьманської спадщини, з іншої – визначили «обличчя міст» на подальше століття.

На нашу думку, початок ХІХ століття позначений широкими модернізаційними процесами, які пов'язані, із адміністративними змінами. Указом Олександра І від 27 лютого 1802 р. «Об учреждении губерний малороссийских: Черниговской и Полтавской» [1, с. 1; 2, арк. 9-14]. Малоросійська губернія ставала Малоросійським генерал-губернаторством з губерніями Полтавською та Чернігівською [3, с. 64]. У складі новоствореної Полтавської губернії спершу було 10 повітів: Гадяцький, Золотоніський, Кременчуцький, Лубенський, Полтавський, Переяславський, Прилуцький, Пирятинський, Роменський і Хорольський. Згодом утворилися Костянтиноградський та Миргородський, а в 1803 р. – Зінківський, Лохвицький та Кобеляцький [4, с. 28]. Ці події справили вплив на розвиток губернського та кожного повітового міста. Коротко зупинимося на основних моденізаційних перетвореннях в Ромнах.

Безсумнівно, що головним важелем економічно-торгівельного життя міста тих часів був відомий Ільїнський Роменський ярмарок, який за словами І. Ф. Павловський, мав «громадное значение для юга России» [1, с. 49]. Про нього існує потужна історіографія, тому лише пригадаємо, що в Ромнах, на невеликому просторі навколо собору та сусідніх вулицях розміщувалася Ільїнський ярмарок, за описом 1803 р. тут розміщувалося 8 торговельних рядів: «красний» (108 лавок), хутрянний (24), полотняний (47), вірменський (58), грецький (15), соляний та рибний (20), гончарській 12, 9 лавок «с спорками». Окрім цих рядів, під ярмаркову торгівлю, були найняті лавки в середині домів тобто, в середині дворів, будувалися балагани, піддашки та шалаші. На площі окрім цих будов були колодязь, сотенне управління ... приватні гончарські коморки – вочевидь, лавки. чи лавки з'єднані з майстернями [1, с. 49]. Відвідавши ярмарок після свого приїзду в Малоросію, генерал-губернатор О. Б. Куракін звернув увагу на занадто щільне розташування лавок і небезпечність в пожежному відношенні і вирішив перенести торгівлю з центру Ромен (традиційного міста торгів в ранньомодерних містах) за місто. Ця ініціатива була підтримана іменним указом імператора, що дозволяв О. Б. Куракіну здійснити свій задум. Слід відзначити, що ця ініціатива цілком відповідає тенденції, яка тоді реалізовувалася в містах Російської імперії, і яка полягала у тому, щоби замінювати дерев'яні споруди, дерев'яні вкриті соломою будівлі на кам'яні з метою протипожежної безпеки. Відповідні накази розсилалися до міст та губернських адміністрацій. Також, наявна тенденція винесення місць торгів з центрів колишніх сотенних чи полкових міст Гетьманщини, організованих за європейським зразком, з традиційних майданів перед центральним храмом міста на околиці та вільні від забудови площі (наприклад, на місця зрівняних фортечних укріплень).

Роменський предводитель дворянства В. Г. Полетика був призначений генерал-губернатором розпорядником розміщення власників крамниць на нових місцях. Спочатку місцеве купецтво було дуже невдоволене, адже торгові будівлі, на які дехто з них брав кредити, з перенесенням ярмарку перестали приносити прибуток. Але в результаті перемовин та залагодження відносин між генерал-губернатором та торговими представниками міста, ситуація поступово налагодилася. Були розроблені правила благоустрою ярмарку на новому місці. 19 серпня 1803 р. за розпорядженням О. Б. Куракіна кожному власнику нової крамниці була вручена «узаконення данная» – документ, що підтверджував майнові права особи. Він був покликаний юридично захищати власність купців, а але водночас, означало своєрідну регламентацію торговельного про шарку містян російській губернській адміністрації та посиленню контролю над ними.

Ще одне питання, що турбувало роменське купецтво, полягало в необхідності влаштування при ярмарку біржі та гостинного двору. Замість біржі в кінці 1807 р. був споруджений контрактний будинок – дерев'яна споруда з 7 кімнат: великої зали, двох віталень з роздягальнями по боках і буфетної з прилеглою кімнатою. На подвір'ї розташовувались приміщення для поліції. Також був споруджений гостинний двір від Шльонської башти до Роменських воріт. В 1805 р. князь Куракін заснував комітет, який був уповноважений слідкувати за тим, щоб всі колишні власники крамниць в Ромнах отримали торгові місця на новій території ярмарку. Крім того, генерал-губернатор, як уже повелось, контролював всі питання щодо влаштування Ільїнського ярмарку, наприклад, сам назначав вартість торгового місця, відповідав на запити міської думи. Така турбота з його сторони, звичайно, була продиктована імперськими інтересами. Проте впорядкування торгів та облаштування самого ярмарку, з мостобудівної та економічної точки зору мала позитивний ефект. Про це свідчить цитата з опису Ромен В. Г. Полетики 1807 р.: *«Но очень приметно уже то, что, по перенесении лавок из тесного и опарного от пожара места внутри города, где оныя доселе были, по назначению малороссийского генерал-губернатора кн. Алексея Борисовича Куракина на новую за городом, отведённую для гостинного двора площадь и по умножении числа сих лавок, торговля из года в год увеличивается и тем дальновидность сего деятельного начальника начинает уже торговле и городу Ромну приносить существенную пользу»* [2, с. 53]. Отже, діючи в інтересах Російської імперії, О. Б. Куракін на початку ХІХ ст. все таки здійснив низку заходів, корисних для Ромен, місцевих купців та для населення, яке з'їжджалося на торги.

Велика кількість у Ромнах купців дозволила їм уникнути (як і Полтаві та Кременчуку) на першому етапі реформи по ліквідації міських магістратів і заміні їх на ратуші [5, арк. 2]. Це не лише дозволило б економити кошти, які відраховувалися на поліцію, будови та шпиталі, [3, с.71], але суттєво обмежувало місцеве самоуправління, аж до повної його ліквідації.

Ще в листопаді 1802 р. коли був укладений план нового розміщення крамниць, це спонукало до створення нового плану міста. 10 квітня 1803 р. новий план Ромен був затверджений. Принагідно зауважу, що саме на основі цього плану відбувалося подальше розпланування міста, зокрема створений наступний план 1839 р. [6]. Ці плани зафіксували назви башт і брам міста: північні – Роменські, південні – Полтавські, західні – Московські. Плани відображають планувальні зміни, які відбувалися в місті, що набуло нового повітового статусу: надання сітки вулиць квартального характеру, випрямлення трас вулиць, формування адміністративних центрів,

ліквідацію елементів фортеці, перенесення місць торгів, розширення міської території тощо.

Ще одним аспектом модернізаційних змін став початок реформування освіти. За відомостями, які наводить І.Ф.Павловський, школи при церквах в Полтавській губернії, на 1803 р. ще зберігалися у Пирятині, Кременчуці, Ромнах, Переяславі та в Хоролі. Всього 15 шкіл, в яких переважна більшість учнів були вихідцями із дворян – 35 чол. і міщан – 84 чол. В інших містах, таких як: Лубни, Миргород, Гадяч, Полтава, Костянтиноград, Прилуки шкіл взагалі вже не було [7, с. 39]. Дані по Ромнах виглядають так:

	Число шкіл при церквах	Учні										
		Діти дворян	Козаків	Священиків	Церковних служ.	Поміщ. селян	Міщан	Купців	Діти чиновників	Солдатів	Військов. поселенців	Казенних селян
Ромни	2	2	6	–	–	–	14	–	–	–	–	–

Для порівняння зауважимо, що відомості про школи по інших повітах Полтавської губернії наступні: у Миргородському, Лубенському(пише нижній земський суд), шкіл немає, а дітей навчають козаки і дяки в своїх будинках; така ж сама ситуація в прилуцькому, роменському й пирятинському повітах, де шкіл не було, а навчали грамоті при церквах дяки. У Хорольському повіті 8 шкіл і 53 учні. Підсумовуючи – в 1803 р. в Полтавській губернії було 87 шкіл, а навчалось в них 738 чоловік. Такис чином, формується новий тип освітніх закладів, їх розміщення в міському прості. існувала у XVIII ст.

Створення Малоросійського генерал-губернаторства, як нової форми територіально-адміністративного устрою мало на меті остаточне інкорпорування українських земель до складу Російської імперії, і потребувало створення нових, губернських установ і органів, що допомагали б управляти територіями. Початок XIX ст. став часом широкомасштабних модернізаційних змін, які змінили обличчя міст колишньої Гетьманщини.

Джерела і література

1. Павловский И. Ф. Очерк деятельности малороссийского генерал-губернатора князя А. Б. Куракина (1802–1808 гг.). Полтава : Т-во Печатного Дела (тип. бывш. Дохмана), 1914. 131 с.

2. Російський державний історичний архів в Санкт-Петербурзі (далі – РДІА в СПб), Ф.1146, Оп. 1, Спр. 23., арк. 9-14.
3. Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство 1802–1856: Функції, структура, архів. К. : Держ. ком-т архівів України, 2001. 356 с.
4. Павловский И. Ф. Полтава: Исторический очерк её, как губернского города в эпоху управления генерал-губернаторами (1802–1856). Харьков : Сага, 2009. 416 с.
5. РДІА СПб, Ф.127, Оп.37, Спр. 205, 2 арк.
6. РДІА СПб, Ф.1488, Оп.3, Спр.736, 1 арк.
7. Павловський И. Ф. Извлечение из архивных дел об учреждении приходских школ в Малороссии в генерал-губернаторство князя А. Б. Куракина. Приложение. *Киевская старина*. 1904. № 1. С. 24–40.

УДК 94(477.53):329.13«192»

Дмитро Стаценко
(Полтава)

ЛІКВІДАЦІЯ ЕСЕРІВСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ У ПОЛТАВІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х РОКІВ

Стаття присвячена процесу політичних переслідувань партійних осередків соціалістів-революціонерів (есерів) в радянській Україні у першій половині 1920-х років. Вони не становили монолітної сили, складаючи різні партії та групи. Кожна з них мала власну програму облаштування суспільства, відмінну від більшовицької, та різний ступінь впливу на населення. У свою чергу більшовики сприймали есерів як конкурентів та ворогів. Автор приходить до висновку про приреченість існування небільшовицьких політичних партій в умовах радянської влади.

***Ключові слова:** Полтавщина, Полтава, політичні партії, партія соціалістів-революціонерів, Державне політичне управління (ДПУ).*

Одним із об'єктів політичних переслідувань в радянській Україні у першій половині 1920-х років були соціалісти-революціонери (есери). Вони не становили монолітної сили, складаючи різні партії та групи. Кожна з них мала власну програму облаштування суспільства, відмінну від більшовицької, та різний ступінь впливу на населення. У свою чергу більшовики сприймали есерів як конкурентів та ворогів.

На початку 1922 року чекісти констатували відсутність на території Полтавської губернії організацій російських правих есерів (далі ПСР – авт.), а також власного внутрішнього освідомлення по правих есерах. Відтак оперативники обмежувалися веденням зовнішнього спостереження за взятими на негласний облік, виявленням та постановкою на нього нових есерів та тих, хто